

Το θέατρο της μνήμης. Συγκρότηση και λειτουργίες του πρώιμου δυτικού συλλεκτισμού

Γιώργος Τόλιας

Ιστορικός, Ερευνητής ΚΝΕ/ΕΙΕ

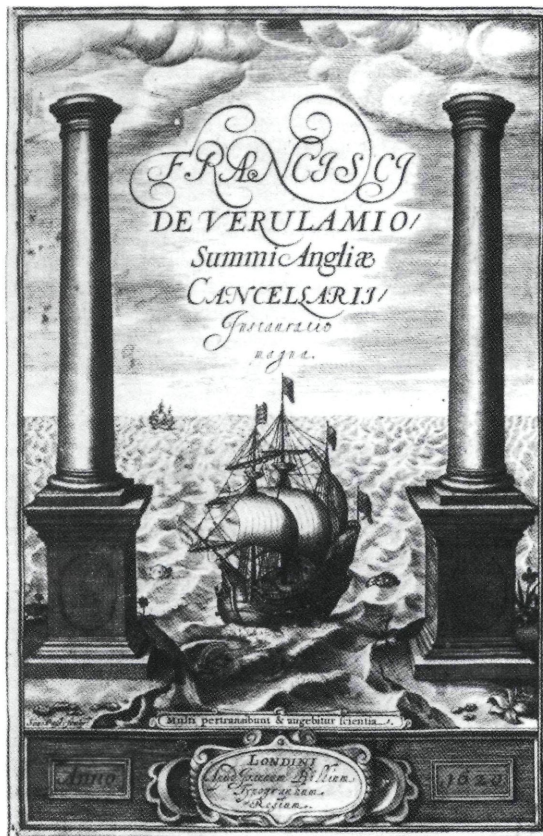
... διαφάνεια των πραγμάτων
μέσα από τα οποία λάμπει το παρελθόν...

Vladimir Nabokov

Όταν, στα 1620, ο Francis Bacon εξέδωσε το έργο του *Instauratio Magna*, το μεγαλόπνοο πρόγραμμα γενικής μεταρρύθμισης της γνώσης,¹ επέλεξε για προμετωπίδα του μια εικόνα που έγινε, έκτοτε, διάσημη: Ένα πλοίο με φουσκωμένα τα πανιά του στον άνεμο, ανοίγεται σε μια απέραντη θάλασσα. Ο ορίζοντας είναι ανοιχτός και δύο κολόνες, οι Ηράκλειες Στήλες, συμβολίζουν τα όρια του γνωστού κόσμου, το κατώφλι για το άγνωστο που εκτείνεται πέρα από τους χάρτες (εικ. 1).

Η αλληγορική αυτή πύλη της περιέργειας υπενθυμίζει τη σύνδεση του ταξιδιού και της εξερεύνησης με την εμπειρία και τη συγκρότηση της γνώσης και για τον λόγο αυτόν επιλέχθηκε εδώ ως εισαγωγή της δικής μας περιδιάβασης στον κόσμο της συλλεκτικής περιέργειας, όπως αυτή εκδηλώθηκε με τρόπο σχεδόν μαζικό στις μορφωμένες ελίτ από τον 16ο αιώνα και μετά.

Ο πειρασμός να ανατρέξει κανείς στις ρίζες του συλλεκτισμού είναι μεγάλος, μιας και το πάθος της συλλογής είναι παλιό όσο η ανθρώπινη περιέρ-

Εικ. 1

Francis Bacon, *Instauratio Magna*, Λονδίνο, 1620, σελίδα τίτλου.

1. Francis Bacon, *Instauratio Magna*, Λονδίνο, J. Brill, 1620.

γεια.² Η περιέργεια έλκεται από το σπάνιο, το αξιοπερίεργο, το θαυμαστό. Ο Krzysztof Pomian, καθώς και άλλοι ιστορικοί του φαινομένου, παρατηρούν ότι το ενδιαφέρον για το θαυμαστό, το αξιοπερίεργο και το μοναδικό είναι ενδημικό και διαρκές από τους αρχαίους ήδη χρόνους.³ Τα παραδείγματα είναι πολλά: οι προσφορές στους ελληνικούς ναούς, τα επίσημα λάφυρα, οι θησαυροί των Δελφών και της Δήλου, τα αντικείμενα που συγκεντρώνονται στους αιγυπτιακούς τάφους, οι βιβλιοθήκες-μουσεία της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου.⁴

Αξιοπερίεργα και θαυμαστά αντικείμενα είναι κατεξοχήν τα κειμήλια, δηλαδή τα αντικείμενα που θεωρείται ότι σχετίζονται με έναν θεό ή έναν ήρωα ή, ακόμη, με κάποιο αξιομνημόνευτο γεγονός της πίστης. Ο Πausanίας και ο Πλίνιος περιγράφουν τέτοιου είδους αντικείμενα στον ελληνιστικό και τον ρωμαϊκό κόσμο, όπως τον πυλό από τον οποίο ο Προμηθέας έπλασε τους πρώτους ανθρώπους, την πέτρα που κατάπιε ο Κρόνος στη θέση του Δία, το αυγό από όπου βγήκαν ο Κάστωρ και ο Πολυδεύκης. Τα παραδείγματα είναι πολλά και δείχνουν τη διαρκή εγρήγορση της ανθρώπινης περιέργειας μπροστά στα εμβληματικά «τέρατα» και «σημεία» αλλά και σε κάθε αξιοπρόσεχτο ή ασυνήθιστο αντικείμενο. Η εγρήγορση αυτή αποτελεί το ευρύτερα διαδεδομένο ισότιμο των λόγιων εγκυκλοπαιδικών ενδιαφερόντων της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής.⁵

Η ίδια διάθεση χαρακτηρίζει εν πολλοίς και τις μεγάλες συλλογές κειμηλίων των χριστιανικών χρόνων. Σε αυτές τις τελευταίες ο συλλεκτισμός άρχισε να παίρνει ευρύτερες και συγχρόνως εξειδικευμένες διαστάσεις. Η αναζήτηση ιερών και θαυματουργών αντικειμένων στάθηκε μια πραγματική εμμονή κατά τους Μέσους Χρόνους και ο κύκλος του Graal, η αναζήτηση του Άγιου Δισκοπότηρου, αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία για το αντίβαρο της εμμονής αυτής στις μεσαιωνικές συνειδήσεις. Δεν είναι εδώ ο κατάλληλος χώρος για να επεκταθεί κανείς στην απαρίθμηση των συλλογών ιερών κειμηλίων. Τα παραδείγματα είναι πολλά και μαρτυρούν για τη γενίκευση αλλά και την εξειδίκευση του συλλεκτικού ενδιαφέροντος κατά τους Μέσους χρόνους. Ωστόσο, μέσα από τη συλλογή και την έκθεση ιερών κειμηλίων, εκδηλώνονται ορισμένες τάσεις και διαθέσεις οι οποίες σταδιακά θα κυριαρχήσουν. Τα ιερά κειμήλια εκτίθενται χάριν των προσκυνητών σε πολυτελείς προθήκες και λάρνακες και περιστοιχίζονται από έναν αυξανόμενο αριθμό προσφορών πολύτιμων, σπάνιων και αξιοπερίεργων αντικειμένων.⁶ Ανάμεσα στις εκφράσεις της ευσέβειας των πιστών συναντάμε αξιοπερίεργα και αξιοθαύμαστα εξωτικά αντικείμενα, όπως σπάνια φτερά, καυλιόδοντες, ακόμη και ταριχευμένα εξωτικά ερπετά, όπως τον κροκόδειλο που είναι αναρτημένος από τον αρχόμενο δέκατο τρίτο αιώνα έως τις μέρες μας, στον καθεδρικό ναό της Μάντοβας. (εικ. 2).

2. Βλ. J. Onians, «I wonder...»: a short history of amazement», στο J. Onians (επ.), *Sight and Insight: essays on art and culture in honour of E. H. Gombrich at 85*, Λονδίνο, 1994, σ. 10-33.

3. Krzysztof Pomian, *Collectionneurs, amateurs et curieux, Paris - Venise: XVIe-XVIIIe siècle*, Παρίσι, Gallimard, 1987 και του ιδίου, *Des Saintes Reliques à l'Art Moderne, Venise - Chicago, XIII-XXe siècle*, Παρίσι, Gallimard, 2003.

4. Βλ. Francis Haskell and Nicholas Penny, *Taste and the antique: the lure of classical sculpture, 1500-1900*, New Haven, Yale University Press, 1981.

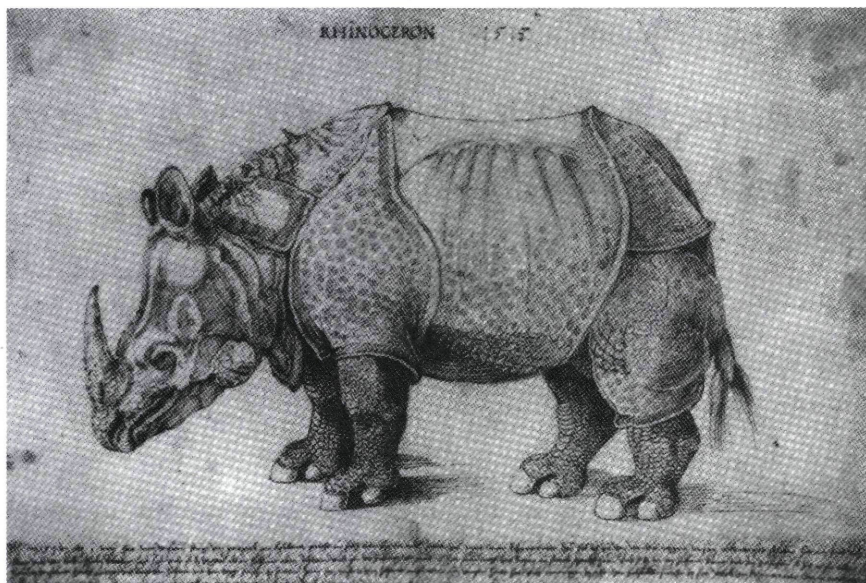
5. Για την περιέργεια κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. Christian Jacob και François Polignac (επ.), *Alexandrie IIIe siècle av. J.-C.: tous les savoirs du monde ou le rêve d'universalité des Ptolémées*, Paris, Autrement, 1992. Για τα αξιοπερίεργα στο έργο του Πλίνιου και την επίδρασή τους στον δυτικό συλλεκτισμό, βλ. A. Rouveret, «Toute la mémoire du monde: la notion de collection dans la Naturalis Historia de Pline», στο J. Pigeauld και J. Orose (επ.), *Pline l'ancien, témoin de son temps*, Salamanque - Nantes, 1987, 431 κ.ε.

6. Adalgisa Lugli, *Naturalia et Mirabilia, les cabinets de curiosités en Europe*, Παρίσι, A. Biro, 1998, σ. 40-48.

▲ **Εικ. 2**
Santa Maria delle Grazie, Πάδοβα: ο κρεμασμένος Κροκόδειλος.

Τον κροκόδειλο αυτό έμελλε να ακολουθήσουν άλλα αξιοθαύμαστα ζώα και φυτά. Από τα τέλη του 15ου αιώνα και μετά, επιστρέφοντας από τα ταξίδια των Ανακαλύψεων, οι ευρωπαίοι ποντοπόροι θα φέρουν μαζί τους ιθαγενείς καθώς και δείγματα άγνωστης κλωρίδας και πανίδας.⁷ Ας θυμηθούμε εδώ τα εξωτικά λάφυρα του Χριστόφορου Κολόμβου, ή τον Ρινόκερο, τον Μονόκερο όπως τον αντιλήφθηκαν τότε, που ο Κυβερνήτης των πορτογαλικών Ινδιών έστειλε στον βασιλιά του, Δον Εμμανοέλ Α΄ (εικ. 3). Αυτός με τη σειρά του απέστειλε οδικά το σπάνιο παχύδερμο στον πάπα Λέοντα Ι΄, τον Μέδικο. Στον δρόμο για τη Ρώμη τον θρυλικό «Μονόκερο», στολισμένο με πολύτιμα κοσμήματα, θαύμασε ο Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας και τον απαθανάτισε ο Άλμπρεχτ Ντύρερ, το σχέδιο του οποίου τυπώθηκε και διαδόθηκε παντού στην Ευρώπη. Ο Ρινόκερος δεν έφτασε στη Ρώμη: κάθηκε στο ναυάγιο του πλοίου που τον μετέφερε από τη Γαλλία στην Ιταλία, στα ανοιχτά της Civita Vecchia.⁸

◀ **Εικ. 3**
Albrecht Dürer, Ρινόκερος, 1515.

7. Βλ. A. A. Shelton, «Cabinet of Transgression: Renaissance collections and the incorporation of the New – World», στο J. Elsner – R. Cardinal (επ.), *Cultures of Collecting*, Λονδίνο, 1994, σ. 77-203.

8. Βλ. Pamela H. Smith & Paula Findlen (επ.), *Merchants and Marvels: Commerce, Science, and Art in Early Modern Europe*, Νέα Υόρκη - Λονδίνο, Routledge, 2002, σ. 7-9.

ΜΑΚΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΙΝΔΥΝΟΥΣ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΚΑΚΟΥΧΙΕΣ ΤΟΥ ΤΑΞΙΔΙΟΥ

Το ταξίδι και η γνώση είναι αλληλένδετα. Στην παρουσίαση του παρόντος κύκλου ομιλιών, η κυρία Λουκία Δρούλια αναφέρθηκε καίρια και περιεκτικά στις σχέσεις περιηγητισμού και συλλεκτισμού, εντοπίζοντας στην ανάγκη συνεχούς τροφοδότησης των συλλογών ένα από τα κεντρικά κίνητρα του περιηγητισμού.⁹ Πράγματι, όπως παντού στον κόσμο, έτσι και στις ελληνικές περιοχές, έδρασε από τον 15ο έως τον αρχόμενο 19ο αιώνα ένας σημαντικός αριθμός ξένων λογίων που επιδόθηκε στη συλλογή κειμηλίων, αρχαιοτήτων, χειρογράφων και φυσικών αντικειμένων. Ο λόρδος Έλγιν είναι ίσως ο περισσότερο γνωστός στην Ελλάδα, ωστόσο παραμένει ο τελευταίος κρίκος της μακράς αλυσίδας των συλλεκτών που έδρασαν στον ελληνικό χώρο. Στις αρχές του 15ου αιώνα, ο Cristoforo Buondelmonti συνέλεξε πολλά ελληνικά χειρόγραφα για λογαριασμό του Nicolò Nicoli.¹⁰ Την ίδια εποχή, ο Κυριακός ο εξ Ανκώνας κατάρτισε μια σημαντική συλλογή ελληνικών νομισμάτων και επιγραφών.¹¹ Αργότερα, ο Νικόλαος Σοφιανός συνέλεξε σε δύο διαδοχικά ταξίδια δεκάδες ελληνικών χειρογράφων για τη συλ-

λογή του don Diego Hurtado de Mendoza.¹² Στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα, ο κόμης Arundel απέστειλε από τη Βενετία σειρά πρακτόρων στις ελληνικές περιοχές για να του προμηθεύσουν σκαλισμένα ελληνικά μάρμαρα.¹³ Θα ακολουθήσουν άλλοι πολλοί. Αναφέρονται εδώ ενδεικτικά, ο Paul Lucas που συνέλεξε αρχαιότητες για λογαριασμό της Ακαδημίας της Γαλλίας, ο Esprit Marie de Cousinery που κατάρτισε τέσσερις διαδοχικές νομισματικές συλλογές που τις πούλησε στους εστεμμένους της Γερμανίας και της Σκανδιναβίας, ο Joseph Pitton de Tournefort κι αργότερα οι Olivier και Brugiere που επέστρεψαν με χιλιάδες δείγματα φυτών, ορυκτών και εντόμων, ή ο Abbe Fourmont, που έμεινε στην ιστορία με την επωνυμία «ο Βάνδαλος», διότι κατέστρεψε όσες επιγραφές είχε αντιγράψει.¹⁴

Για όλους αυτούς και για εκατοντάδες άλλους, το ταξίδι ήταν μια δραστηριότητα που απέφερε οφέλη, οικονομικά κυρίως αλλά και επιστημονικής προβολής. Χειρόγραφα, επιγραφές, νομίσματα, φορητές αρχαιότητες, και δείγματα από το ζωικό, το φυτικό και το ορυκτό βασίλειο, αντικείμενα με αξιόλογη ανταλλάξιμη αξία και επιστημονική σπουδαιότητα, ενίσχυαν τις συλλογές των φιλοπερίεργων και των αρχαιοφίλων παντού στην Ευρώπη. Ας υπενθυμί-

9. Βλ. εδώ, σ. 9.

10. Για τη συλλογή χειρογράφων του Nicolò Nicoli, βλ. Berthold L. Ullman and Philip A. Stadter, *The Public Library of Renaissance Florence: Niccolò Niccoli, Cosimo De' Medici and the Library of San Marco*, Πάδοβα, Editrice Antenore, 1972.

11. Για τις συλλογές του Κυριακού, βλ. Roberto Weis, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*, Οξφόρδη, Blackwell, 1988. Για τα ταξίδια των συλλεκτών νομισμάτων, βλ. J. Jacquot, «Des médailleurs Italiens, diplomates et voyageurs» στο J. Ceard και J.C. Margolin, (επ.), *Voyager à la Renaissance: Actes, du Colloque de Tours 30 Juin – 13 Juillet 1983*, Παρίσι, Maisonneuve - Larose, 1987, σ. 115-122.

12. Βλ. Anthony Hobson, *Renaissance Book Collecting: Jean Grolier and Diego Hurtado de Mendoza, their books and bindings*, Καίμπριτζ - Μασσαχουσέτη, Cambridge University Press, 1999.

13. Βλ. Mary F. S. Hervey, *The Life, Correspondence and Collections of Thomas Howard, Earl of Arundel*, Καίμπριτζ, Cambridge University Press, 1921.

14. Για τις αρχαιολογικές δραστηριότητες των ξένων στην Ελλάδα, βλ. C. Ph. Bracken, *Κυνηγοί Αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, 1800-1820*, Θεσσαλονίκη 1977· R. Étienne - Fr. Étienne, *La Grèce Antique: Archéologie d'une découverte*, Paris, 1990, Ιωαν. Γεννάδιος, *Ο λόρδος Έλγιν και οι προ αυτού ανά την Ελλάδα και τας Αθήνας ιδίως αρχαιολογίσαντες επιδρομείς*, Αθήνα, 1930, Γ. Τόλιας (επ.), *Ο Πυρετός των Μαρμάρων: μαρτυρίες για τη λεηλασία των ελληνικών μνημείων, 1800-1820*, Αθήνα, 1996.

σουμε εδώ ότι μία από τις πολλές υπηρεσίες που προσέφερε ο εμπορικός οίκος των Fugger στους ηγεμόνες της κεντρικής Ευρώπης ήταν και η συστηματική τροφοδότηση των συλλογών τους με σπάνια και πολύτιμα φυσικά αντικείμενα, αρχαία κειμήλια και καλλιτεχνήματα.¹⁵

Ο προφανής ρόλος που διαδραμάτιζαν τα ταξίδια και οι γεωγραφικές γνώσεις γενικότερα στην συγκρότηση της γνώσης κωδικοποιείται στις γενικές ταξιδιωτικές οδηγίες που κυκλοφορούν κατά την Αναγέννηση, σε ό,τι θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «εγχειρίδια του καλού ταξιδιώτη».¹⁶ Η φυσική εξάρτηση του ταξιδιού με τον εμπλουτισμό των γνώσεων αποτυπώνεται εξάλλου στα περιεχόμενα και το διακοσμητικό πρόγραμμα αρκετών βιβλιοθηκών, όπως της βιβλιοθήκης του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστή στην Πάρμα, η οποία ήταν διακοσμημένη με μεγάλους χάρτες νωπογραφίες,¹⁷ ή τη βιβλιοθήκη του Graf Joachim von Enzmilner (1600-1678) στο Schloss Windhag της Άνω Αυστρίας. Η βιβλιοθήκη συμπεριλάμβανε πολλές περιηγητικές εκδόσεις, χάρτες, τοπογραφικά σχεδιαγράμματα και αρκετές υδρόγειους σφαίρες ενώ στο προσωπογραφικό πρόγραμμα που στόλιζε την οροφή, εικονιζόταν, μεταξύ άλλων, ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, ο Χριστόφορος Κολόμ-

βος, ο Αμερίγκο Βεσπούκι, ο Abraham Ortelius και ο Gerhard Mercator.¹⁸

Δεν είναι μόνον οι μακρινοί τόποι που τροφοδοτούν την αναγεννησιακή περιέργεια. Οι μακρινοί χρόνοι είναι κι αυτοί μια πλούσια πηγή. Η αρχαιολογική περιέργεια των ουμανιστών της Αναγέννησης είναι ακόρεστη και ανοικτή προς πάσα κατεύθυνση. Τους ενδιαφέρουν οι πάντες και τα πάντα: ο Στράβων και η γεωγραφία, ο Ηρόδοτος και η εθνολογία, ο Πλίνιος και οι καλές τέχνες ή η Φυσική Ιστορία· ακόμη ο Πτολεμαίος και η αστρονομία ή η χαρτογραφία, ο Βιτρούβιος και η αρχιτεκτονική, ο Πausanias και η αρχαιολογία. Τους ενδιαφέρει ο Απολλόδωρος και η μυθολογία, ο Ιούλιος Καίσαρ και οι πολεμικές τέχνες, ο Γαληνός και η ιατρική, ο Διοσκουρίδης και η φαρμακολογία. Το σκοτεινό, το άγνωστο, το σπάνιο κεντρίζουν την περιέργειά τους και του αφιερώνουν τις ατελείωτες ώρες της μελέτης, του σχολιασμού και της αλληλογραφίας τους.

Έτσι από τις βιβλιοθήκες τους ξεπήδησαν οι πρώτες συλλογές αξιοπερίεργων φυσικών αντικειμένων, έργων τέχνης και τεχνουργημάτων, που ονομάστηκαν *Studioli* στην Ιταλία, *Cabinets des Curiosités* στη Γαλλία, *Wunderkammer* στη Γερμανία και *Galleries*

15. Βλ. Mark A. Meadow, «Merchants and Marvels: Hans Jacob Fugger and the Origins of the Wunderkammer», στο Pamela H. Smith & Paula Findlen (επ.), *Merchants and Marvels*, ό.π., σ. 182-200.

16. Όπως, για παράδειγμα, το βιβλιόριο που εξέδωσε ο Sir Thomas Palmer, *An Essay of the meanes how to make our travailes, into forraine countries, the more profitable and honourable*, Λονδίνο, 1606. Για τους αναγεννησιακούς ταξιδιωτικούς οδηγούς, βλ. M. Reulos, «Guides de Voyage et manuels pour marchands», στο J. Ceard και J.C. Margolin, *Voyager à la Renaissance*, ό.π., σ. 159-169.

17. Βλ. Maria Luisa Madona, «La Biblioteca: Theatrum Mundi et Theatrum Sapientiae», στο Bruno Adorni (επ.), *L'Abbazia Benedettina di San Giovanni Evangelista a Parma*, Μιλάνο, Silvana, 1979, σ. 177-194.

18. Η μεγαλειώδης βιβλιοθήκη και η *Kunstammer* που την συνόδευε έχουν πλέον καταστραφεί, καθώς η μοναχική θυγατέρα και κληρονόμος του Enzmilner κατεδάφισε το κτήριο και χρησιμοποίησε τα υλικά για την οικοδόμηση ενός μοναστηριού. Η περιγραφή χώρων και συλλογών σώζεται στο έργο *Topographia Widhagiana* που πρωτοδημοσιεύθηκε ως πληρωμένη καταχώρηση (*Privately-funded addendum*) στην έκδοση *Topographia Provinciarum Austriacarum* του Mathaeus Merian (Frankfurt am Main, 1649) και γνώρισε άλλες δύο εκδόσεις. Στην συμπεριφορά του Enzmilner παρατηρούνται αρκετά στοιχεία νεοπλουτισμού. Μολονότι γιος ουμανιστή και με αξιόλογη εκπαίδευση, ο Enzmilner έκανε την περιουσία του και απέκτησε τον τίτλο του στην υπηρεσία των Αψβούργων, συμμετέχοντας κυρίως στην καταστολή των διαμαρτυρομένων, τις περιουσίες των οποίων καρπώθηκε. Βλ. Eric Garberon, «Bibliotheca Windhagiana: A Seventeenth-century Austrian Library and its Decoration», *Journal of the History of Collections*, 5/2 (1993), σ. 109-128.

στη Βρετανία.¹⁹ Ο Krzysztof Pomian, εξιστορεί και αναλύει τους τρόπους με τους οποίους η λόγια αναγεννησιακή περιέργεια προχώρησε στη σύσταση αυτών των πρωτόγονων πολυσυλλεκτικών μουσείων. Οι ανάγκες που οδήγησαν στη σύσταση των νέων αυτών θησαυρισμών συνδέονται εξίσου με τη μεσαιωνική κληρονομιά όσο και με τους μηχανισμούς της αναδυόμενης νεωτερικότητας.²⁰ Μέσα από τη συλλογή σπάνιων, αξιοπερίεργων και πολύτιμων αντικειμένων, οι μορφωμένες ελίτ αποσκοπούν στην ερμηνευτική αρχειοθέτηση του κόσμου. Ασφαλώς η αξία τους ήταν ταυτόχρονα υλική (ρευστοποιοίσιμη), και διδακτική, καθώς οι περισσότερες από αυτές ήταν προσiτές στο ενδιαφερόμενο κοινό. Τέλος, δεν είναι αμελητέα τα κίνητρα προσωπικού γοήτρου.

Μολονότι η κατάρτιση κάθε μιας συλλογής ακολουθούσε ιδιότυπα κριτήρια που αντικατόπτριζαν κάθε φορά τα ενδιαφέροντα και τις κλίσεις του συλλέκτη, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε ορισμένες βασικές κατηγορίες αντικειμένων που απαρτίζουν μια συλλογή. Τα παλαιά κειμήλια πρώτα, ιερά και πολύτιμα αντικείμενα που οι αναγεννησιακές συλλογές κληρονομούν από τους μεσαιωνικούς θησαυρούς. Τα αντικείμενα που συνδέονται με τη γνώση του παρελθόντος και του φυσικού περιβάλλοντος, εκείνα που προξενούν αισθητική απόλαυση και, τέλος τα φύσει γνωστικά αντικείμενα. Η τελευταία αυτή κατηγορία νέων αντικειμένων, περιλαμβάνει επιστημονικά εργαλεία, χάρτες, οπτικά μηχανήματα και ποικίλες εφευρέσεις. Αντίθετα τα νομίσματα, οι

επιγραφές και τα αρχαία έργα τέχνης περιλαμβάνονται στις δύο κεντρικές κατηγορίες συλλεγμάτων.²¹

Σταδιακά, οι κατηγορίες των συλλεγμάτων θα διαχωριστούν και θα προκύψουν ειδικευμένες συλλογές ιερών κειμηλίων, έργων τέχνης, φυσικής ιστορίας, συλλογές ιστορικών κειμηλίων ή συλλογές εφευρέσεων και επιστημονικών οργάνων. Ωστόσο, κατά την περίοδο της ύστερης Αναγέννησης που μας απασχολεί εδώ, τα βασικά είδη συλλεγμάτων συνυπάρχουν στις ίδιες συλλογές, όσο και αν υπερिσχύει εκάστοτε η μία ή η άλλη κατηγορία, ανάλογα με τα προσωπικά ενδιαφέροντα του συλλέκτη.

Ως σύλληψη, πρώτα και κύρια, η συγκρότηση μιας συλλογής αποτελεί έκφραση της διάθεσης σύστασης μιας αναπαράστασης σε μικρογραφία του κόσμου και του παρελθόντος του, της δημιουργίας ενός προσωπικού μικρόκοσμου. Ο μικρόκοσμος αυτός μπορούσε να επεκταθεί σε όλη την κατοικία, ή να περιορισθεί σε έναν ειδικό χώρο της. Ο Paolo Cortesi περιγράφοντας στα 1510 το ιδεώδες ενδιάστημα ενός καρδινάλιου, δηλώνει ότι πρέπει να είναι διακοσμημένο με χάρτες και με εικόνες σπάνιων και αξιοθαύμαστων πραγμάτων της φύσης. Τα αντικείμενα αυτά είναι πηγή εντόνων λογίων απολαύσεων (*erudite jucunditatis*), οξύνουν τη σκέψη του και εντυπώνουν τις γνώσεις.²² Ωστόσο η συλλογή συγκεντρώνεται συνήθως σε έναν ιδιαίτερο, προσωπικό χώρο, βιβλιοθήκη, σπουδαστήριο ή γραφείο. Στα 1531, ο Sir Thomas Elyot, στη βρετανική εκδοχή του

19. Για μια συνοπτική περιγραφή του φαινομένου, βλ. Giuseppe Olmi, «Théâtres du monde, les collections européennes des XVIe et XVIIe siècles», στο Roland Schaer (επ.), *Tous les savoirs du monde, encyclopédies et bibliothèques, de Sumer au XXe siècle*, Παρίσι, Bibliothèque nationale de France / Flammarion, 1996, σ. 272-277 και του ιδίου, «Science - Honour - Metaphor: Italian Cabinets of the Sixteenth and Seventeenth Centuries», στο Oliver Impey and Arthur Macgregor (επ.), *The Origins of Museums: The Cabinet of Curiosities in Sixteenth - and Seventeenth - Century Europe*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1985, σ. 5-16.

20. Βλ. Krzysztof Pomian, *Collectionneurs, amateurs et curieux*, όπ.π.

21. Για την ομαδοποίηση των συλλεγμάτων, βλ. Alain Schnapp, *La Conquête du passé, aux origines de l'archéologie*, Παρίσι, Éditions Carré, 1993, σ. 142.

22. Paolo Cortesi, *De Cardinalatu*, Castel Cortesiano, 1510, 54r-v.

Ηγεμόνα του Machiavelli και του Αυλικού του Castiglione, διαπιστώνει:

«...τη χαρά του να μπορεί κανείς να δει σε μία μόνον ώρα όλα αυτά τα βασίλεια, τις πόλεις, τις θάλασσες, τους ποταμούς και τα βουνά, που ποτέ μέσα στη σύντομη ζωή του δεν θα μπορέσει να διατρέξει. Τί απεριγράπτη απόλαυση αντιλεί κανείς θεωρώντας την ποικιλία των λαών, των θηρίων των ψαριών των δέντρων, των καρπών! Γνωρίζοντας τις άπειρες συνήθειες των ανθρώπων και την ποικιλία των χαρακτήρων τους. Κι αυτό μέσα στη ζεστασιά του σπουδαστηρίου ή της βιβλιοθήκης μακριά από τους κινδύνους της θάλασσας και τις κακουχίες του ταξιδιού. Πραγματικά, αδυνατώ να περιγράψω την ευχαρίστηση που μπορεί να νοιώσει κάθε άξιος άνθρωπος όταν μπορεί να θαυμάζει μέσα στο σπίτι του όλα όσα βρίσκονται στον κόσμο...».²³

ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΤΕΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΟΔΙΦΕΣ, ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ

Οι πρώτες συλλογές εμφανίζονται ως παραρτήματα των συλλογών βιβλίων των ουμανιστών. Πρόκειται συνήθως για συλλογές νομισμάτων αλλά και επιγραφών καθώς και έργων της αρχαίας και της νεότερης τέχνης. Ο Πετράρχης δεν ήταν ο μοναδικός ουμανιστής στη Φλωρεντία που έστρεψε την προσοχή του στα αρχαία κειμήλια, νομίσματα και επιγραφές και συγκρότησε την προσωπική του νομι-

ματική συλλογή στα τέλη του 14ου αιώνα.²⁴ Χαρακτηριστική περίπτωση βιβλιόφιλου και συλλέκτη ουμανιστή είναι και εκείνη του Nicolò Nicoli, του προσάτη του γνωστού μας Μπουοντελμόντι. Αυτός ίδρυσε την πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη στη Φλωρεντία, τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της αρχαιογνωστικής περιέργειας είναι και η στροφή προς την αυτοψία, προς τα τεκμήρια. Μέσα στο πνεύμα αυτό τα αντικείμενα του παρελθόντος προσλαμβάνουν μια νέα τεκμηριωτική αξία. Μιά επιγραφή, ή ένα νόμισμα αποτελεί αδιάψευστο ιστορικό τεκμήριο της ύπαρξης μιας πόλης, ενός ατόμου ή ενός θεσμού. Τα υλικά, χειροπιαστά αυτά τεκμήρια έχουν στα μάτια των αρχαιογνωστών πολύ μεγαλύτερη αξία από τις φιλολογικές μαρτυρίες, που υπόκεινται τόσο στα υποκειμενικά κριτήρια των συγγραφέων τους όσο και στις διαθέσεις των διαδοχικών αντιγραφών των χειρογράφων που τα διέσωσαν ανά τους αιώνες.²⁵

Έτσι οι αρχαιότητες αποτελούν ένα αξιόμαχο εργαλείο των αρχαιογνωστικών προσεγγίσεων. Τα αρχαία κειμήλια, ανάγλυφα γλυπτά και ζωγραφισμένα αγγεία, ανήκουν στα τμήματα τέχνης των αρχαιογνωστικών συλλογών, μαζί με έργα της νεότερης τέχνης, από τα οποία θα διαχωριστούν μόνον κατά τον 18ο αιώνα.²⁶ Ωστόσο, είναι τα νομίσματα και οι επιγραφές που αποτελούν τον πυρήνα των αρχαιογνωστικών συλλογών.

Μολονότι ενδιαφέρουν συνήθως τα ίδια άτομα, νομίσματα και επιγραφές εντάσσονται σε διαφορετι-

23. Sir Thomas Elyot, *The Book Named the Governor*, έκδοση Everyman με εισαγωγή του S. E. Lehmborg, Λονδίνο, 1962, σ. 35.

24. Βλ. Alain Schnapp, *La Conquête du passé*, ό.π., σ. 130-134.

25. Βλ. Francis Haskell, *History and its images: art and the interpretation of the past*, New Haven, Yale University Press, c1993.

26. Για τις συλλογές αρχαιοτήτων, ιδίως στη Βενετία κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, βλέπε Krzysztof Pomian, *Collectionneurs...*, ό.π., σ. 95-118. Οι βενετοί συλλέκτες αρχαιοτήτων κατά τον 17ο αιώνα υπολογίζεται ότι ξεπερνούσαν τους 200.

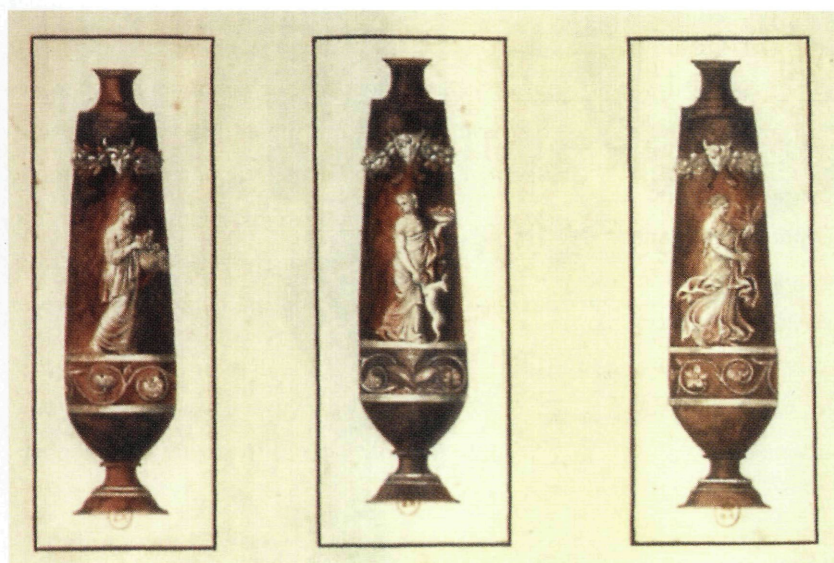
κά πεδία των αρχαιοδιφικών ενασχολήσεων. Οι συλλογές νομισμάτων, με τον σειραϊκό τους χαρακτήρα και τη γεωγραφική τους ευρύτητα καλύπτουν και τεκμηριώνουν τη σπουδή της παγκόσμιας ιστορίας, της *Historia Universalis*, κοινό ερευνητικό πεδίο των απαταχού αρχαιογνώστων. Αντιθέτως οι συλλογές επιγραφών συνδέονται με τις σπουδές της τοπικής ιστορίας στις οποίες επιδίδονται με γνήσιο πατριωτικό ζήλο οι αρχαιογνώστες της Αναγέννησης.²⁷

Η νέα, εμπειρική, διάθεση αυτοψίας εμψυχώνει τις συμπεριφορές των ουμανιστών και τους μετατρέπει σε μεθοδικούς συλλέκτες των τεκμηρίων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αρχαιογνώστη-συλλέκτη προσφέρει ο Nicolas Claude Fabri, sieur de Peiresc (εικ. 4 και 5), στον οποίο ο Momigliano βρίσκει την αρχετυπική μορφή του αρχαιογνώστη.²⁸ Αξίζει, πιστεύω, να παραθέσουμε εδώ το πορτρέτο του:

Γεννήθηκε το 1580 στην Προβηγκία και καταγόταν από οικογένεια δημοσίων λειτουργών και μελών του τοπικού κοινοβουλίου, «ο ίδιος άλλωστε, υπήρξε

Εικ. 4
Nicolas Fabri, sieur de Peiresc.

Εικ. 5
Ο αμφορέας των εποχών. Ανήκε στη συλλογή του Gaston d'Orleans. Ο Peiresc τον μελέτησε στο πλαίσιο των ερευνών του για τα μετρικά συστήματα των αρχαίων.

27. Για τη διαφοροποίηση των αρχαιοδιφικών ενδιαφερόντων προς τα νομίσματα και τις επιγραφές, βλ. Krzysztof Pomian, *Collectionneurs...*, όπ.π., σ. 99-108. Επίσης, Arnaldo Momigliano, «Ancient History and the Antiquarian», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 13(1950), σ. 285-315.

28. Arnaldo Momigliano, *Les Fondations du Savoir Historique*, Παρίσι, Les Belles Lettres, 1992, σ. 61-65. (Αγγλική δημοσίευση, 1990).

κρατικός λειτουργός, μέλος του κοινοβουλίου και επιτυχημένος διαχειριστής της οικογενειακής κτηματικής περιουσίας. Μένει ανύπανδρος και ταξιδεύει πολύ, περισσότερο από όσο η κακή υγεία του και τα καθήκοντά του επιτρέπουν. Η πόλη του Aix είναι το πάθος και η υπερηφάνειά του και εκεί πεθαίνει στα 1637 ανάμεσα στις συλλογές νομισμάτων, βιβλίων, φυτών, ορυκτών, επιστημονικών οργάνων και, κύριος οίδε, τι άλλο ακόμη. Στη μνήμη του κυκλοφόρησε από μια ακαδημία της Ρώμης, ένας σύμμεικτος τόμος με κείμενα φίλων του σε σαράντα γλώσσες, ένας θρήνος του ανθρώπινου γένους που ονομάστηκε *Panglossia*. Ο ίδιος, δεν δημοσίευσε σχεδόν τίποτα, αν εξαιρέσει κανείς ένα δοκίμιο περιορισμένου ενδιαφέροντος γύρω από τις αρχαιότητες της Προβηγκίας. Συνέταξε όμως πολλές χιλιάδες πνευματώδων επιστολών, με αποδέκτες παντού στην Ευρώπη, ανάμεσα στους οποίους συναντάμε τον καρδινάλιο Francesco Barberini, τον ζωγράφο Paul Rubens, τον αστρονόμο Gassendi, αλλά και αιρετικούς, όπως τον Tommaso Campanella και τον Νοστράδαμο. Ο Claude de Pereisc συμμετείχε στις αστρονομικές παρατηρήσεις του Gassendi και επιδόθηκε σε πειράματα φυσιολογίας και ανατομίας σε πώματα ζώων αλλά και ανθρώπων. Είχε το θάρρος να γράψει σε ρωμαίο καρδινάλιο ότι καταδικάζοντας τον Γαλιλαίο, η καθολική εκκλησία κινδύνευε να κατηγορηθεί στο μέλλον όπως η αρχαία Αθήνα που είχε καταδικάσει τον Σωκράτη. Εξέτρεφε γάτες Αγκύρας που τις αντάλλαζε συχνά με αντικείμενα για τις διάφορες συλλογές του. Η πιο αγαπημένη από αυτές, ήταν η νομισματική συλλογή. Κατά τον θάνατό του αριθμούσε 17.000 κομμάτια». ²⁹

Οι αρχαιογνωστικές συλλογές είναι πολλές καθώς αποτέλεσαν μια διαδεδομένη πρακτική των διανοουμένων του 16ου και του 17ου αιώνα και αποτελούν έκφραση του ιδιότυπου λόγιου κόσμου των αρχαιογνωστών: μέσα από το πλήθος των ετερόκλητων αντικειμένων που μελετούσαν, διαφαίνεται η σχολαστική τους προσήλωση στο μεμονωμένο απόσπασμα, η φιλοσοφική τους διάθεση ερμηνείας της φύσης και του πολιτισμού, η ελευθεροφροσύνη τους και η χαρακτηριστική τους τάση για αμφισβήτηση, ο κοσμοπολιτισμός και ο πατριωτισμός τους, όλα συνδισμένα με γενναίες δόσεις εκκεντρικότητας.

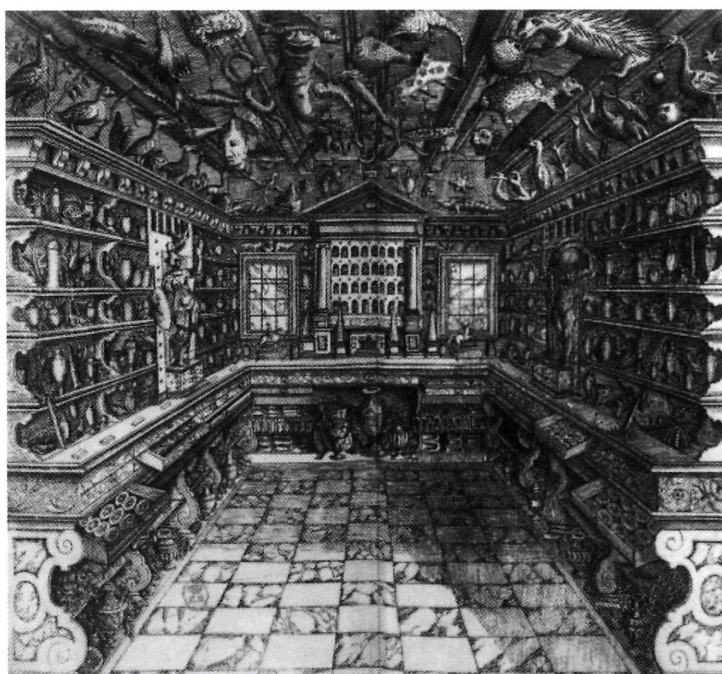
Κατά το δεύτερο ήμισυ του 16ου αιώνα εμφανίζονται και οι φυσιοδιφικές συλλογές. Αυτές συσπίνονται συνήθως από ιδιώτες και οι παλαιότερες ανάμεσά τους ιδρύονται σε πόλεις της Ιταλίας και των Κάτω Χωρών. Σε ένα πρώτο στάδιο, τα φυσικά συλλέγματα δεν ξεχώριζαν από τα τεχνουργήματα, τις αρχαιότητες και τα εξωτικά αξιοπερίεργα. Η αναγεννησιακή πολυμάθεια στηριζόταν στον εγκυκλοπαιδικό ορισμό που έδινε στη Φυσική Ιστορία ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος, σύμφωνα με τον οποίο στα αντικείμενά της Φυσικής Ιστορίας περιλαμβανόταν οτιδήποτε αξιομνημόνευτο υπήρχε στον κόσμο. Σίγουρα, η συνδρομή του Διοσκουρίδη και του Γαληνού (που όριζαν τη Φυσική Ιστορία ως τη μελέτη των πραγμάτων που χρσιμείυαν στην ιατρική), βοήθησε να χειραφετηθούν οι φυσιοδιφικές συλλογές από τους πολυσυλλεκτικούς αποθησαυρισμούς των αρχαιογνωστών.³⁰ Οι φυσιοδιφικές συλλογές πλήθυναν θεαματικά κατά τον ύστερο 16ο και τον αρχόμενο 17ο αιώνα. Οι πλέον αξιομνημόνευτες από αυτές είναι εκείνες του Francesco Calceonari στη Βερόνα,

29. Όπ.π., σ. 62. Βλ. επίσης S. H. Aufrère. *La momie et la tempête: Nicolas- Claude Fabri de Peiresc et la curiosité égyptienne en Provence au début du XVIIe siècle*, Αβινιόν, 1990.

30. Βλ. Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, collecting, and scientific culture in early modern Italy*, Μπέρκλεϊ - Λος Άντζελες - Λονδίνο, University of California Press, 1994.

του Ulisse Aldrovandi στη Μπολόνια, του Michele Mercati στη Ρώμη, του Ferrante Imperato στην Νάπολη, του Olaus Worm στη Φλάνδρα.³¹ Αν και περιλαμβάνουν ορισμένα τεχνουργήματα (artificialia σύμφωνα με την ορολογία της εποχής) οι συλλογές αυτές επικεντρώνονται ιδίως στα naturalia, δηλαδή σε αντικείμενα ζωικής, φυτικής ή ορυκτής προέλευσης (εικ. 6, 7, 8, 9, 10).

Ο Giuseppe Olmi, μελετητής των φυσιοδικών συλλογών της ύστερης Αναγέννησης, παρατηρεί ότι οι νέοι αυτοί συλλέκτες προέρχονται από ένα κοινό επαγγελματικό και κοινωνικό περιβάλλον. Δεν είναι αριστοκράτες ούτε συνδέονται με τις αυλές των ηγεμόνων, όλοι έχουν σπουδάσει ιατρική στα μεγάλα πανεπιστήμια της εποχής και ασκούν επαγγέλματα συναφή με τις φυσικές επιστήμες. Διατηρούσαν

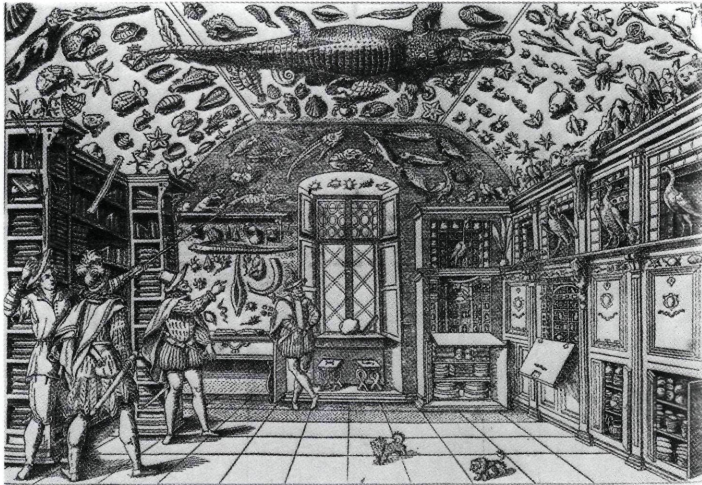

Εικ. 6
 Το Μουσείο - φαρμακείο του Francesco Calzolari στη Βερόνα, τέλη του 16ου αιώνα.

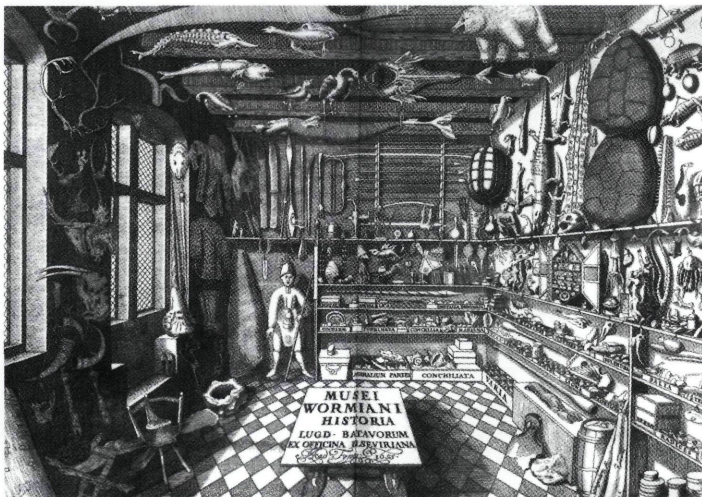
Εικ. 7
 Το Μουσείο του Manfredi Settala στο Μιλάνο, μέσα του 17ου αιώνα.

31. Για τις συλλογές αυτές, βλ. Oliver Impy and Arthur Macgregor (επ.), *The Origins of the Museums...*, όπ.π.

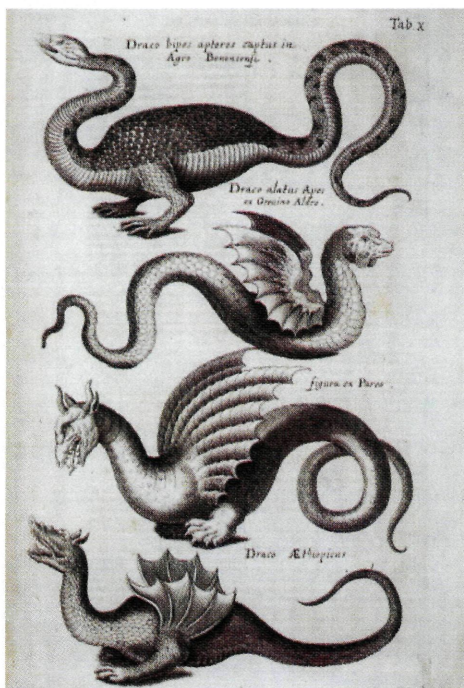
Εικ. 8

Η βιβλιοθήκη - μουσείο του Ferrante Imperato, 1599.

Εικ. 9

Το Μουσείο του Ole Worms, 1655, με κεντρικό άξονα τη φυσική ιστορία των βορείων κλιμάτων.

Εικ. 10

Είδη δράκων, από το έργο *Monstrorum Historia*, του Ulisse Aldrovandi, 1642.

φαρμακεία, ασκούσαν την ιατρική, ήσαν υπεύθυνοι των βοτανικών κήπων. Έτσι οι συλλογές τους δεν αποσκοπούσαν μόνο στην αναδιοργάνωση των γνώσεων γύρω από τη φύση σε μία νέα εμπειρική βάση αλλά, επιπλέον, εξυπηρετούσαν διδακτικούς και πρακτικούς σκοπούς.³²

Το μεθοδικό σύστημα των φυσιοδικικών συλλογών δεν διαφέρει αρχικά από το χαώδες σύστημα των συλλογών αρχαιογνωστικής πολυμάθειας και των ηγεμονικών συλλογών πανσοφίας, για τις οποίες θα μιλήσουμε στη συνέχεια. Θα χρειαστεί ένας ακόμη αιώνας ώστε οι φυσικές επιστήμες να περάσουν από το στάδιο της συλλεκτικής συγκέντρωσης σε εκείνο της ερμηνευτικής ταξίθεψης του υλικού τους.

Παράλληλα με τις αρχαιογνωστικές και τις φυσιοδικικές συλλογές, εμφανίζονται και οι ηγεμονικές συλλογές εγκυκλοπαιδικής πανσοφίας. Αυτές, θα κάνουν την εμφάνισή τους στην Ιταλία κατά το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα και αποσκοπούν να ενεργοποιήσουν ένα αναλογικό πανόραμα που θα επέτρεπε την ταυτόχρονη επίκληση του συνόλου της τέχνης και της φύσης. Μία από τις πρώτες, αν όχι η πρώτη εγκυκλοπαιδική συλλογή πανσοφίας, είναι η Guardaroba του Palazzo Vecchio στη Φλωρεντία, γνωστή ως «Αίθουσα των Γεωγραφικών Χαρτών» (εικ. 11, 12).

Η «εφεύρεση» αυτή του Κόσμου των Μεδίκων, αποσκοπούσε στο να μετατρέψει τον *θησαυρό* του πρίγκιπα, μαζί με ένα μέρος των αρχαιολογικών του συλλογών, σε έναν χώρο πανσοφίας. Στον Giorgio Vasari χρωστάμε την αναλυτική περιγραφή της σύλληψης και των σκοπών του εγχειρήματος: τα πολύτιμα αντικείμενα θα φυλάσσονταν σε ντουλάπια με χάρτες ζωγραφισμένους στα θυρόφυλλα που θα απεικόνιζαν τις περιοχές από τις οποίες προέρχονταν

Εικ. 11

Η είσοδος της Guardaroba των Μεδίκων, στη Φλωρεντία, γνωστή ως «αίθουσα των γεωγραφικών χαρτών».

τα φυλλαγμένα αντικείμενα. Χάρτες του ουρανού και της γης θα ζωγραφίζονταν στην οροφή και κάτω από αυτούς οι αστερισμοί περιμετρικά στην αίθουσα. Ανάμεσα στους αστερισμούς και τους χάρτες των ντουλαπιών θα εκτίθονταν 300 προσωπογραφίες των διασημών ανδρών των τελευταίων πέντε αιώνων μαζί με αρχαίες προτομές των ηγεμόνων που υπήρξαν οι κύριοι των περιοχών που περιγράφονταν στους χάρτες. Γύρω από τους χάρτες θα ζωγραφίζονταν τα φυτά και τα ζώα που ενδημούσαν σε κάθε περιοχή. Διάφοροι μηχανισμοί θα συγκρατούσαν μετέωρα στην αίθουσα, το περίφημο αστρονομικό ρολόι που ο Lorenzo della Volpaia κατασκεύασε για τον Λαυρέ-

32. Giuseppe Olmi, «Science - Honour - Metaphor: Italian Cabinets of the Sixteenth and Seventeenth Centuries», στο *The Origins of Museums*, όπ.π. σ. 5-16.

◀ **Εικ. 12**
 Άποψη της Guardaroba των Μεδίκων, στη Φλωρεντία. Οι χάρτες σχεδιάστηκαν ανάμεσα στα 1570 και τα 1585.

ντιο τον Μεγαλοπρεπή και που έδειχνε την ημερήσια κίνηση των πλανητών, και δύο σφαίρες, μία υδρόγειο και μία ουράνια. Σύμβολα πάνω στις σφαίρες θα παρέπεμπαν στις χώρες και τους αστερισμούς που ήσαν ζωγραφισμένοι στην αίθουσα. Ο Vasari βλέπει σε αυτήν την *invenzione* μία εφαρμογή της κοσμογραφικής επιστήμης με γνωστική χρήση:

«...Η κομψή αυτή επινόηση ήταν αποτέλεσμα της επιθυμίας του δούκα Κόσμο, να συνταιριάξει μια για πάντα όλα τα πράγματα του ουρανού και της γης, με απόλυτη ακρίβεια και χωρίς σφάλματα, ώστε να μπορεί κανείς να μετρήσει το καθένα ξεχωριστά αλλά και όλα μαζί, όπως αρέσει σε όσους εντυφούν σε αυτήν την ωραία επιστήμη [την κοσμογραφία]...»³³

Η συλλογή χαρτών της Guardaroba των Μεδίκων αποτελεί μια ιδιόρρυθμη εγκυκλοπαιδική εφαρμογή που συνδυάζει στοιχεία από το αλληγορικό *studiolo* και την εγκυκλοπαιδική συλλογή πολύτιμων, σπάνιων και αξιοπερίεργων αντικειμένων. Επιπλέον, η περίπτωση της Guardaroba του Κόσμου εγκαινιάζει τον κύκλο των κοσμογραφικών αιθουσών της Αναγέννησης, καθώς συνδυάζει τη συλλογή αντικειμένων με το εικονικό κοσμογραφικό θέατρο, και ειδικότερα τη χαρτογραφημένη εκδοχή του. Αυτοί οι επιβλητικοί χώροι διαλογισμού, παραπέμπουν στη νεοπλατωνική γραμματεία των γνωστικών μυήσεων.³⁴

Η πλατωνική ιδέα της ύπαρξης μίας αλήθειας, μοναδικής και σφαιρικής και συνάμα προσιπής στην ανθρώπινη διάνοια, αποτελεί μία από τις κεντρικές

33. Giorgio Vasari, *Lives of the most eminent painters, sculptors and architects...*, English translation by Gaston du C. De Vere, Λονδίνο, Philip Lee Warner, Publisher to the Medici Society, 1912-1915, τόμος 7, σ. 28. Για την Guardaroba των Μεδίκων, βλ. πρόχειρα George Tolias, «'Erudite pleasures'. Two portable painted maps in Greek collections», *Μουσείο Μπενάκη* 2(2002), σ. 93-98.

34. Αναφέρομαι εδώ ιδίως στο διαδεδομένο έργο του Francesco Colonna, *Hypnerotomachia Poliphili*, ανατύπωση Άμστερνταμ, Theatrum Orbis Terrarum – Ν. Υόρκη, Da Capo Press, 1969.

εμμονές της αναγεννησιακής νεωτερικότητας. Οι εφαρμογές αυτής της αντίληψης είναι πολλές και εκτείνονται στον χώρο της φιλοσοφίας, των τεχνών, της λογοτεχνίας, των επιστημών. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι το γεγονός ότι η ιδιότυπη αυτή διανοητική ατμόσφαιρα επέδρασε στους τρόπους λειτουργίας των συλλογών.

Δεν θα ήταν σωστό να έλεγε κανείς ότι δεν υπάρχει τάξη και σύστημα στις ηγεμονικές εγκυκλοπαιδικές συλλογές πανσοφίας, όπως αυτή της *Guardaroba* των Μεδίκων που μόλις αναφέραμε. Η τάξη και το σύστημα, όπως μαρτυρά ο Vasari υπάρχουν και είναι μάλιστα εξαιρετικά σύνθετα. Πρόκειται όμως για ένα ταξινομικό σύστημα συμβολικού χαρακτήρα, του οποίου ο άξονας είναι η ανθρώπινη διάνοια και όχι ο φυσικός κόσμος.

Θα μπορούσαμε να συμπληρώναμε τα παραδείγματα που αναφέραμε με άλλα, από την πλούσια βιβλιογραφία της ιστορίας του συλλεκτισμού, που τα τελευταία χρόνια γνωρίζει μια αξιόλογη άνθηση. Όπως ήδη είπαμε οι συλλογές της ύστερης Αναγέννησης είναι πολλές και αντανακλούν κάθε φορά τα ενδιαφέροντα και τις κλίσεις του εκάστοτε συλλέκτη, ακόμη κι αν αυτός βρισκόταν στην κεφαλή του κράτους. Το μεγαλύτερο ποσοστό συλλεγμάτων είναι πάντοτε οι αρχαιότητες, ο σκληρός πυρήνας των αναγεννησιακών συλλογών. Ωστόσο κοντά σε αυτές διακρίνουμε ενδιαφέρουσες εξειδικεύσεις.

Ιδιωτικά κίνητρα γνωστικού και εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα, συνδεδεμένων ωστόσο με την ταυτότητα του Κράτους, φαίνεται ότι εκφράζονται από τις συλλογές της *Kunstkamer* του Μονάχου. Ένα μεγάλο μέρος της συλλογής ήταν αφιερωμένο στις βαυαρικές περιοχές: προπλάσματα των πόλεων της Βαυαρίας κατασκευασμένα από τον Jacob Sandtner στα

1568-1574, συνοδεύονταν από την τοπογραφική αναπαράσταση των πέντε κυριοτέρων πόλεων της χώρας, που είχαν τοποθετηθεί στο δάπεδο. Πίσω τους εκτίθεντο οι τυπογραφικές πλάκες του χάρτη της Βαυαρίας που σχεδίασε ο Philipp Arian, στα 1568, ιστορικό κειμήλιο της μεγάλης αναλυτικής χαρτογράφησης της χώρας. Το σύνολο πλαισιωνόταν από τους θυρούς των μεγάλων οικογενειών της περιοχής, των πόλεων και των μοναστηριών.³⁵

Οι ηγεμονικές συλλογές, όπως και οι συλλογές αξιωματούχων επιφορτισμένων με τη διοίκηση του ναυτικού, του μηχανικού ή των αποικιών, αντανακλούν εξίσου τα δημόσια όσο και τα ιδιωτικά ενδιαφέροντα των κατόχων τους. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι εντονότερο στα γερμανικά κράτη και στις περιοχές του ισπανικού θρόνου, από την ανατολική Ευρώπη έως την Ιβηρική και τις Κάτω Χώρες.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρεται από τις ηγεμονικές συλλογές της Σαξονίας. Τα τεχνολογικά ενδιαφέροντα του ηγεμόνα εμφανίζονταν ως απόδειξη των διοικητικών του αρετών. Η συλλογή εργαλείων και επιστημονικών οργάνων στην *Kunstkammer* του εκλέκτορα Augustus, περιελάμβανε πολλούς οδικούς χάρτες και τοπογραφικούς χάρτες κυρίως των περιοχών της Σαξονίας. Ο Augustus είχε ένα ξεχωριστό και προσωπικό ενδιαφέρον για τις τεχνολογικές εφαρμογές. Παράγγειλε οδόμετρα και πεδόμετρα στα εργαστήρια του Christoph Schissler, του Thomas Ruckert, του Christoph Trechler, του Ulrich Klieber, και του μηχανικού της αυλής Valentine Than, σε ορισμένα από τα οποία επέφερε ο ίδιος ορισμένες βελτιώσεις. Προέβαινε ο ίδιος σε τοπογραφικές μετρήσεις κατά τα ταξίδια του στην Σαξονία και κρατούσε μαθηματικές σημειώσεις τοπογραφίας. Εξάλλου, το πλήθος των εξάντων, υδρόγειων και ουράνιων σφαιρών, των αστρονομι-

35. Lorenz Seelig, «The Munich *Kunstkammer*, 1565-1807», στο Oliver Impey & Arthur Macgregor (επ.), *The Origins of Museums*, ό.π.π., σ. 83.

κών οργάνων, αστρολάβων, πυξίδων και ρολογιών, μαρτυρά ότι η γεωδαισία, η αστρονομία και η αστρολογία συγκαταλέγονταν στα κύρια ενδιαφέροντα του Εκλέκτορα Αυγούστου.³⁶ Αντίστοιχα τεχνολογικά, αστρολογικά αλλά και αλχημιστικά ενδιαφέροντα συναντάμε και στις συλλογές του αυτοκράτορα Ροδόλφου Β΄ στην Πράγα, ενώ στη Βιέννη, ο αυλικός μαθηματικός και χρυσοκόμος Johan Melchior Volckmair κατασκεύασε στα 1637-42 για τη συλλογή του Φερδινάνδου Γ΄ μια πλήρη σειρά επιστημονικών οργάνων. Αντίστοιχες λειτουργίες επιτελούσαν οι χάρτες και τα γεωδαιτικά όργανα της συλλογής του Don Diego Felipe Maria de Guzman, υπεύθυνου του ισπανικού πυροβολικού. Η συλλογή αυτή φαίνεται ότι διαδραμάτιζε και διδακτικές λειτουργίες καθώς την επισκέπονταν τακτικά οι νεαροί αξιωματικοί του βασιλείου.³⁷

Εντονότερος είναι ο ιδιωτικός, γνωστικός χαρακτήρας των συλλογών εντύπων εικόνων και έργων τέχνης, ακόμη και όταν οι συλλογές αυτές είναι ηγεμονικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συλλογή εντύπων του Φίλιππου Β΄, που φυλάσσεται στο Escorial. Αυτή, παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον καθώς αποτελεί μια μαρτυρία για τον ρόλο των εικόνων στη σύσταση μιας συλλογής αρχαιογνωστικού τύπου. Η συλλογή απαρτίζεται από δεκάδες λευκωμάτων που περιλαμβάνουν αρχαιολογικό τοπογραφικό υλικό της Ρώμης και άλλων ιταλικών πόλεων.³⁸

Ανάμεσα στις μεγάλες συλλογές της ύστερης Αναγέννησης είναι συλλογές της οικογένειας Barberini, που επικεντρώνονται περισσότερο στις αρχαιότητες και τις Καλές Τέχνες. Οι απογραφές της συλλογής του καρδινάλιου Francesco Barberini καθιστούν σαφές το γεγονός ότι η συλλεκτική περιέργεια των φιλοτέχνων απλώνονταν σε όλους τους τομείς των τεχνών και των επιστημών. Πράγματι, η συλλογή Barberini περιλαμβάνει έργα τέχνης, αρχαιότητες, αλλά και επιστημονικές εικόνες, χάρτες και γενεαλογικά δέντρα, απόψεις πόλεων και ανατομικούς πίνακες.³⁹

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ο ρόλος των συλλογών αρχαιογνωστικού, εγκυκλοπαιδικού, φυσιοδιφικού ή καλλιτεχνικού χαρακτήρα, είναι σύνθετος. Η συλλογή αποσκοπούσε να προσδώσει αίγλη και κύρος στον κάτοχό της: να τονώσει το γόητρό του, να υπαινιχθεί τον κοσμοπολιτισμό και τον πατριωτισμό του, τα ουμανιστικά και αρχαιοδιφικά του ενδιαφέροντα, την οικονομική του επιφάνεια, τη σύνδεσή του με τους μηχανισμούς του αποικιακού εμπορίου και, τέλος, την επιστημονική του ενημερότητα και την καλλιτεχνική του ευαισθησία. Ταυτόχρονα, αποσκοπούσε να υπαινιχθεί ότι ο κάτοχός της ήταν σε επαφή με την υψηλή εκείνη κοινότητα των διανοητών, που μετεωρίζονταν σε νεοπλατωνικές σφαίρες και είχαν πρόσβαση στην

36. Βλ. Bruce Thomas Moran, *Science at the Court of Hesse - Kassel: Informal Communication, Collaboration and the Role of the Prince - Practitioner in the 16th Century*, διδακτορική διατριβή, University of California, Λος Άντζελες, 1978, 194-195. Επίσης, Joachim Menzhausen, «Elector Augustus's Kunstkammer: An Analysis of the Inventory of 1587», στο *The Origins of Museums*, όπ.π., σ. 71-72.

37. Eliska Fucikova, «The Collection of Rudolf II at Prague: Cabinet of Curiosities or Scientific Museum?», στο *The Origins of Museums*, όπ.π., σ. 49. Rudolf Distelberger, «The Habsburg Collection in Vienna during the Seventeenth Century», στο *The Origins of Museums*, όπ.π., σ. 45.

38. Mark P. McDonald, «The Print Collection of Philip II at the Escorial», *Print Quarterly* XV(1998), I, σ. 15-35. Βλ. επίσης την αντίστοιχη και αριθμητικά ισότιμη συλλογή εντύπων του Φερδινάνδου, Αρχιδούκα του Τυρόλου, στο Scloss Ambras. (Peter W. Parshall, «The Print Collection of Ferdinand, Archduke of Tyrol»).

39. Βλ. Marilyn Aronberg Lavin, *Seventeenth - Century Barberini Documents and Inventories of Art*, Ν. Υόρκη, New York University Press, 1975.

απόλυτη γνώση. Οι λόγοι αυτοί ήσαν αρκετοί ώστε να χρησιμοποιηθεί η εικόνα μιας συλλογής για να περιγράψει αλληγορικά την ανθρώπινη ματαιότητα (εικ. 13). Ωστόσο, το κύριο κίνητρο για τη σύσταση και την κατοχή μιας συλλογής κατά την Αναγέννηση ήταν αναμφισβήτητα γνωστικό, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τη σταδιακή ίδρυση συλλογών σε πανεπιστημιακά ιδρύματα και εκπαιδευτικά κέντρα (εικ. 14, 15).

Η ερμηνεία των ρόλων και των λειτουργιών που επιτέλεσαν οι συλλογές στο γνωστικό πλαίσιο των πρώιμων νεότερων χρόνων συναντά ευθύς εξαρχής το εμπόδιο της σιγής των πηγών. Πράγματι, μολονό-

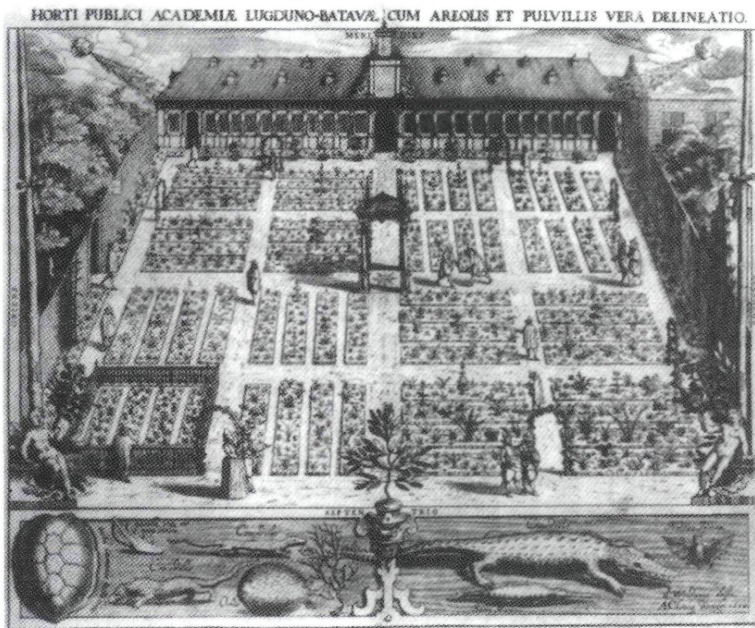
τι η Αναγέννηση σάθθηκε η «εποχή των εγχειριδίων» – μια εποχή ακούραστη στην προσπάθειά της να ορίσει κανόνες και αρχές γενικής και γενικευτικής αξίας, αφήνοντάς μας ένα πλήθος έργων που περιγράφουν τέχνες, πρακτικές και τεχνικές ή επεξηγούν τις ιδιότητες, τις μεθοδολογίες και τη χρησιμότητά τους– δεν σώζεται έργο πριν από τα τέλη του 16ου αιώνα που να αφιερώνεται στους λόγους και τους τρόπους συγκρότησης μιας συλλογής.⁴⁰

Με την απόσταση που μας παρέχει η Ιστορία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η γένεση και η διάδοση των αναγεννησιακών συλλογών αποτελεί έκφραση του εγκυκλοπαιδισμού της εποχής: συνδέεται με το

Εικ. 13
Antonio de Pereda, Αλληγορία της ματαιότητας, 1640.

40. Πρόκειται για το έργο του Samuel Quicchelberg, *Inscriptiones vel Tituli Theatri Amplissimi, Complectentis Rerum Universitatis Singulas Materias et Imagines Eximias...*, Μόναχο, Adam Berg, 1565. Ο Quicchelberg προτείνει ένα σύστημα οργάνωσης μιας συλλογής εντύπων εικόνων, που αναπαριστούν το σύνολο των φυσικών αντικειμένων και τεχνουργημάτων. Το σύστημα κατάταξης που προτείνει ο Quicchelberg είναι εξίσου χαώδες –αν όχι χειρότερο– με εκείνο των υπολοίπων συλλογών του 16ου αιώνα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τους σωζόμενους καταλόγους τους. Για τον Quicchelberg και το έργο του, βλ. Elizabeth M. Hajos, «The Concept of an Engravings Collection in the year 1565: Quicchelberg, *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*», *Art Bulletin* 40 (1958) σ. 152-153. Eva Schulz, «Notes on the History of Collecting and of Museums, in the light of selected literature of the sixteenth to the eighteenth century», *Journal of the History of Collections* 2/2 (1990), σ. 205-218. P. Falguières, «Fondation du théâtre ou méthode de l'exposition universelle. Les inscriptions de Samuel Quicchelberg (1565)», *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, 40(1992), σ. 91-115.

◀ **Εικ. 14**
Η βοτανική συλλογή του πανεπιστημίου του Leiden, 1610.

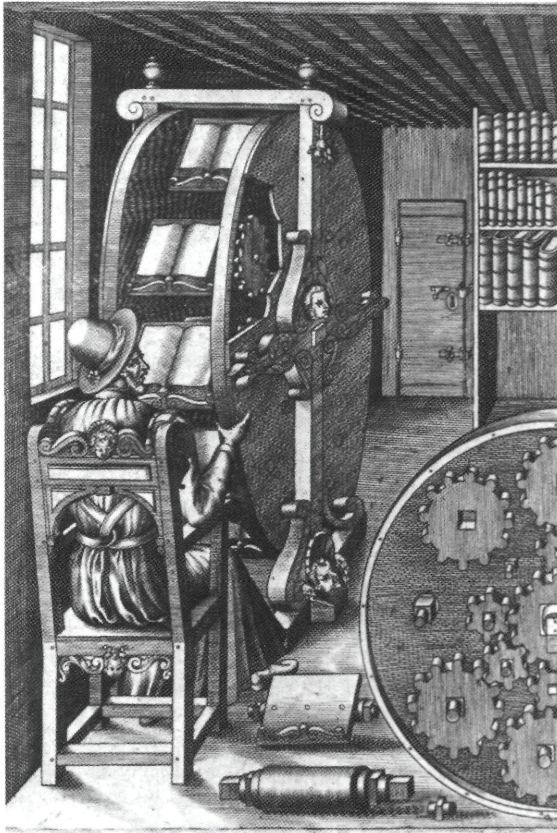

◀ **Εικ. 15**
Ο Καρδινάλιος Mazarin μπροστά στη συλλογή του, 1659.

κεντρικό αίτημα της Αναγέννησης, την επίλυση του προβλήματος της καινοφανούς υπερπληροφόρησης, που προέκυψε από τη συνδυασμένη δράση των Μεγάλων Ανακαλύψεων και της εφαρμογής της Τυπογραφίας.

Η διάδοση του εντύπου σηματοδοτεί πράγματι μια σειρά τελεσιδικων ανακατατάξεων. Καθώς η έντυπη παραγωγή αυξάνεται θεαματικά, από τις

πρώτες ήδη δεκαετίες της τυπογραφικής εφαρμογής, οι γνώσεις πληθαίνουν. Οι γεωγραφικοί ορίζοντες διευρύνονται και κοντά σε αυτούς οι γνωστικοί, κι ένα πλήθος νέων δεδομένων αποζητούν να ενταχθούν στο γνωστικό σύστημα. Πρώτα τα αρχαία κείμενα, τυπωμένα και σχολιασμένα, μερικές φορές ακόμη και εικονογραφημένα. Έπειτα η σοδειά των Ανακαλύψεων: νέα τοπία με τον πολιτισμό τους, τη

Εικ. 16
Agustino Ramelli, μηχανή που επιτρέπει την παράλληλη ανάγνωση περισσότερων βιβλίων, 1558.

κλωρίδα και την πανίδα τους. Κοντά σε αυτά νέες εφευρέσεις, νέα ταξινομικά συστήματα, νέες αξίες, νέα θεώρηση και νέα οπτική.⁴¹ Ένας νέος εγκυκλοπαιδισμός αναδύεται, ακόρεστος και πολυσυλλεκτι-

κός, που έχει ανάγκη από εμπειρική εξέταση και αυτοψία.⁴² Το αστικό κοινό εθίζεται γρήγορα στην οπτική πληροφόρηση και αποζητά διαρκώς και περισσότερες αποδείξεις, πληροφορίες, εικόνες και αντικείμενα, φαινόμενο στο οποίο μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία ενός πρώιμου υλισμού.⁴³

Η πλημμυρίδα των νέων δεδομένων και η ταχύρυθμη διάδοση παλαιότερων και νεότερων πληροφοριών διά της τυπογραφίας, δημιούργησε μια έντονη κρίση στον χώρο της γνώσης καθώς κατέστησε ανεπαρκή τα παλαιά μαθησιακά συστήματα (εικ. 16). Ο 16ος αιώνας απάντησε στο πρόβλημα της υπερπληροφόρησης με μια μαζική συγκέντρωση των δεδομένων, μια ανανέωση των μνημοτεχνικών συστημάτων και με νέες μεθόδους ταξινόμησης των γνώσεων. Διαγράμματα και εποπτικά μέσα επιστρατεύονται προκειμένου να επαναστοιχειοθετηθεί μια ελεγχόμενη εικόνα της φύσης⁴⁴ ενώ, παράλληλα, κινητοποιήθηκαν παλαιότερες πρακτικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι κοσμογραφικές εκδόσεις ή οι ναυτικοί χάρτες πορτολάνοι του 16ου και 17ου αιώνα, με τον πληθωρικό εικονογραφικό και ενημερωτικό τους πλούτο, που τους καθιστά ένα είδος πρωτόγονων εικονογραφημένων εγκυκλοπαιδειών (εικ. 17).

Η περιέργεια της νεωτερικότητας είναι εμπειρική και οπτική.⁴⁵ Στα μεγάλα αστικά εμπορικά κέντρα της δυτικής Μεσογείου, της Γερμανίας και των Κάτω

41. Για την ανανέωση της γνώσης κατά τον 16ο αιώνα, βλ. τη μελέτη του Anthony Grafton, *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery*, The Belknap Press of Harvard University Press, Καίμπριτζ, Μασσαχουσέτη και Λονδίνο, 1992. Για το ζήτημα της γένεσης της μεθόδου η πρόσφατη βιβλιογραφία είναι πλουσιότατη. Το έργο, που έδωσε την ώθηση στις σχετικές ιστορικές αναζητήσεις, είναι η μελέτη του Walter J. Ong, *Ramus: method, and the decay of dialogue; from the art of discourse to the art of reason*, Καίμπριτζ, Μασ., Harvard University Press, 1958.

42. Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 1983.

43. Chandra Mukerji, *From Graven Images: Patterns of modern materialism*, Νέα Υόρκη, 1983.

44. Για την πληθώρα των νέων δεδομένων και τις αντιδράσεις της αναγεννησιακής κοινωνίας, βλ. Lisa Jardine, *Worldly Goods: A New History of the Renaissance*, W. W. Norton & Company, Νέα Υόρκη, 1998.

Για την πολυδιάστατη εγκυκλοπαιδική περιέργεια και τις κοινωνικο-οικονομικές της προεκτάσεις, βλ. Pamela H. Smith & Paula Findlen (επ.), *Merchants and Marvels: Commerce, Science and Art in Early Modern Europe*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, 2002.

45. Για την οπτική, τοπική μνήμη του 16ου αιώνα, βλ. τον ορισμό του Roland Barthes, *L'ancienne rhétorique*, Παρίσι, Seuil, 1970. Για τα μεσαιωνικά μνημοτεχνικά συστήματα βλ. την εργασία της Mary Carruthers, *The Book of Memory*:

Χωρών, συγκροτείται ένα ευρύτατο δίκτυο συλλογών, όπου συρρέουν από όλη την Ευρώπη φιλοπερίεργοι για να εξετάσουν συγκεντρωμένα βιβλία, ρεάλια και τεκμήρια της ανανεωμένης γνώσης, ενώ οι εικονογραφημένοι κατάλογοι των συλλογών πληθαίνουν. Παράλληλα, στη Βενετία, τη Φραγκφούρτη, την Αμβέρσα και αλλού τυπώνεται κατά τον πρώτο αιώνα της τυπογραφίας ένα πλήθος εικόνων. Κοντά στην παραδοσιακή εικονογραφία θρησκευτικού, πολιτικού, επαγγελματικού ή ψυχαγωγικού χαρακτήρα, το γνωστικό εικαστικό υλικό (ανατομικοί πίνακες, ουράνιοι και γήινοι χάρτες, απόψεις «τοπικές σκηνές», εικόνες του οικισμένου χώρου, της πανίδας, της χλωρίδας κ.ο.κ.) κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος. Ο ρόλος του αντικειμένου-τεκμηρίου και της εικόνας του είναι κεντρικός στην αναγεννησιακή παιδεία και κυριαρχεί στην πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία μιας εποχής.

Επιπλέον, η συγκρότηση και η διάδοση των εγκυκλοπαιδικών συλλογών πρέπει να αντιμετωπισθεί και υπό το πρίσμα του μνημονικού χαρακτήρα, που οι συλλέκτες προσέδιδαν στα αντικείμενα και την ταξιθέτησή τους. Ο πρώιμος δυτικός συλλεκτισμός εμπνέεται αναμφισβήτητα από την χαρακτηριστική πίστη της νεωτερικότητας στη δυνατότητα πρόσβασης στη γνώση μέσα από μια διανοητική διεργασία συλλογής και κριτικής οργάνωσης των δεδομένων. Ο αναγεννησιακός εγκυκλοπαιδισμός διαπνέεται από την έγνοια της κριτικής συλλογής και της συνολικής οπτικοποίησης της γνώσης. Στα τέλη του 16ου αιώνα, τα πρώτα εγχειρίδια που αναφέρονται στη σύσταση συλλογών θα ονομαστούν «θεά-

▲
Εικ. 17
Η Βραζιλία σε πορτογαλικό πορτολάνο του 1519.
Στην εικονογράφηση κυριαρχεί η εγκυκλοπαιδική διάθεση.

τρα», όρος που παραπέμπει στους παγκόσμιους γεωγραφικούς άτλαντες, που εμφανίζονται την ίδια ακριβώς εποχή, όπως το *Theatrum Orbis Terrarum* του Ortelius (1570), ή τον *Ατλαντα* του Mercator (1592). Ο Ortelius ήταν μανιώδης συλλέκτης ενώ ο «φιλόσοφος» Mercator παρέπεμπε στον «Ατλαντα», τον μυθικό βασιλιά της Μαυριτανίας (γιο της Γης και εγγονό του Ήλιου), αστρολόγο και φιλόσοφο που ανέβηκε στην υψηλότερη κορυφή του βασιλείου του για να

A Study of Memory in Medieval Culture, Καίμπριτζ, Cambridge University Press, 1990. Για τη μνημοτεχνική μέθοδο του 16ου αιώνα, βλ. τις κλασικές μελέτες της Frances Yates, *The Art of Memory*, Λονδίνο, 1966 και του Paolo Rossi, *Clavis Universalis: Arti della Memoria e logica combinatoria da Lullo a Leibniz*, Μιλάνο - Νάπολη, Ricciardi, 1960. Ενδιαφέρουσα και η πρόσφατη εργασία της Lina Bolzoni, που προωθεί σημαντικά το ζήτημα των επιδράσεων της μνημονικής παιδείας του 16ου αιώνα και ανοίγει προοπτικές προς τον χώρο του συλλεκτισμού και της περιέργειας. Βλ. Lina Bolzoni, *The Gallery of Memory: Literary and Iconographic Models in the Age of Printing Press*, University of Toronto Press, Τορόντο, Μπάφαλο, Λονδίνο, 2001.

δει και να κατανοήσει τον κόσμο (εικ. 18, 19). Ο παγκόσμιος άτλαντας, το μεγάλο βιβλίο του κόσμου και η εγκυκλοπαιδική συλλογή αξιοπερίεργων, όσο και αν αποτελούν ξεχωριστές εκδηλώσεις, επηρεάζονται από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ακολουθούν παράλληλες μεθοδολογίες και γίνονται αντιληπτοί από το κοινό ως συναφείς.⁴⁶

Τον παραλληλισμό αυτόν τον συναντάμε συχνά στα θεωρητικά δοκίμια που επιχειρούν να κατασκευάσουν συστήματα τεχνητής μνήμης ή να προτείνουν ταξινομικά συστήματα συλλογών. Ακολουθώντας έναν κοινό τόπο της εποχής, ο Gulio Camillo Delminio ή ο Alessandro Citolini χρησιμοποιούν παραλλαγές της κοσμογραφικής αίθουσας, για να κατασκευάσουν χώρους που ενεργοποιούν την τεχνητή μνήμη. Ο Alessandro Citolini ειδικότερα, στο έργο του *Tirocosmia* (1561) προσφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του κοινού συστήματος στο οποίο εγγράφεται ο συλλεκτισμός, η картоγραφία και η μνημοτεχνική. Ο Citolini χρησιμοποιεί αρχικά τη μεταφορά της εγκυκλοπαιδικής συλλογής, για να παρουσιάσει αναλυτικά και αποσπασματικά όλα τα δεδομένα, έπειτα χρησιμοποιεί τη μεταφορά της κοσμογραφικής αίθουσας και, τέλος, εκείνη του άτλαντα, για να μυήσει τους αναγνώστες του στην τεχνητή μνήμη.⁴⁷

Μελετώντας τις σχέσεις μεταξύ των μνημοτεχνικών συστημάτων και των συλλογών κατά την Αναγέννηση, η Lina Bollozi παρατηρεί ότι η χειροπιαστή πραγματικότητα των μεγάλων συλλογών της εποχής

Εικ. 18

Σελίδα τίτλου του άτλαντα του Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, γαλλική έκδοση του 1587.

είχε σαν αποτέλεσμα να θεωρηθεί ως κυριολεξία η ρητορική μεταφορά: η μνήμη, ενισχυμένη από την τέχνη μετατρέπεται σε χώρο μαζικού αποθησαυρισμού, στη δεξαμενή όπου κατατίθενται όλες οι ψηφίδες της γνώσης.

Η σύνδεση των αντικειμένων και των εικόνων τους με τη μνήμη είναι παλαιά. Η Μνημοσύνη ήταν

46. Για τους χάρτες ως εικονικές εγκυκλοπαιδείες, βλ. Christian Jacob, *L'Empire des Cartes*, 337. Ενδιαφέρουσα προς αυτήν την κατεύθυνση και η μελέτη της Wilma George, *Animals and Maps*, Μπέρκλεϊ και Λος Άντζελες, University of California Press, 1969.

47. Ο Citolini προτείνει ένα είδος μνημονικής μύησης, βασισμένο σε αρχιτεκτονικά πρότυπα. Οι επισκέπτες μούονται από τον οικοδεσπότη σε όλες τις γνώσεις μέσα από μία (αρκετά σχολαστική και πληκτική) διαδρομή σε έξι αίθουσες. Στην έβδομη και τελευταία αίθουσα του οικοδομήματος, αντικρίζουν μια τεράστια σφαίρα, μέσα στην οποία μπαίνουν για να δουν γύρω τους τον ουρανό και στη μέση τη γη, πάνω στην οποία παρουσιάζονται όλα με καλαισθησία και τάξη. Τέλος, ο οικοδεσπότης οδηγεί τους επισκέπτες στο *studio* του και τους δείχνει ένα ογκώδες βιβλίο, που παρουσίαζε όλον τον κόσμο με τα ποτάμια, τα ζώα και τα φυτά του στην πλέον ουσιώδη μορφή, «τον πληρέστερο κήπο που είχαν ποτέ τους αντικρίσει». Βλ. Lina Bolzoni, *The Gallery of Memory...*, ό.π., σ. 243.

Εικ. 19

Σελίδα τίτλου του άτλαντα του Mercator, *Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, 1595.

η μπέρα των Μουσών στην αρχαιότητα ενώ, όπως έδειξαν οι πρόσφατες μελέτες της Mary Carruthers, οι διανοητές του Μεσαίωνα αντιλαμβάνονταν τη μνήμη σαν μια οικουμενική μηχανή, που σκεπτόταν με εικόνες πραγμάτων.⁴⁸ Κατά τον 15ο και 16ο αιώνα η σύνδεση αυτή θα ενισχυθεί στο πλαίσιο των

αναγεννησιακών *Ars Memoriae*. Οι λίαν διαδομένες και δημοφιλείς μνημοτεχνικές πρακτικές, στις οποίες συγκλίνουν κλασικές και μεσαιωνικές παραδόσεις ρητορικής, λογικής και μαγείας, αποσκοπούσαν στην ενίσχυση των μνημονικών δυνατοτήτων όσων τις εφάρμοζαν, και στη συγκρότηση λογικών συστημάτων τεχνητής μνήμης.

Γύρω από το ζήτημα αυτό αναπτύσσεται τα τελευταία σαράντα χρόνια μία γόνιμη βιβλιογραφία ακολουθώντας τις πρώτες και βασικές συνθέσεις της Frances Yates και του Paolo Rossi.⁴⁹ Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε εδώ είναι η σύμπτωση της μνημονικής λειτουργίας της συλλογής και των μνημοτεχνικών πρακτικών της Αναγέννησης. Σύμφωνα με τις συνταγές ενός βασικού ρωμαϊκού εγχειριδίου ρητορικής,⁵⁰ η τεχνητή μνήμη στηρίζεται στην αρχή των «μνημονικών εικόνων» που εντάσσονται με τάξη σε «μνημονικούς τόπους». Η αναδρομή στις εικόνες και τους τόπους της μνήμης, ενεργοποιεί αλυσίδες συνειρμών, ιδεών και επιχειρημάτων γύρω από τα οποία ο ρήτορας αρθρώνει τον λόγο του. Σύμφωνα με το ίδιο εγχειρίδιο, «μνημονικός τόπος» είναι οτιδήποτε μπορεί να περιλάβει μέσα του κάποιο άλλο πράγμα και «μνημονική εικόνα» είναι η αναπαράσταση των πραγμάτων που επιθυμούμε να διατηρήσουμε στη μνήμη μας. Σύμφωνα με αυτή τη διαδομένη –τότε– συλλογιστική, τα ερμάρια, οι προθήκες, οι κόγχες και τα συρτάρια των αναγεννησιακών συλλογών λειτουργούσαν ως «μνημονικοί τόποι» ενώ τα ποικίλα συλλέγματα, *naturalia* ή *artificialia* λειτουργούν ως «μνημονικές εικόνες». Κάτω από αυτό το πρίσμα, η συλλογή επέτρεπε την ανάπτυξη

48. Mary Carruthers, *The Book of Memory...*, όπ.π., και της ίδιας, *The Craft of Thought: Meditation Rhetoric and the Making of Images, 400-1200*, Καίμπριτζ, Cambridge University Press, 1998.

49. Frances Yates, *The Art of Memory*, Λονδίνο, 1966. της ίδιας, *The Theater of the World*, Λονδίνο, Routledge, 1969. Paolo Rossi, *Logic and the Art of Memory*, Μετάφραση και Εισαγωγή Stephen Clucas, Σικάγο, The University of Chicago Press, 2000.

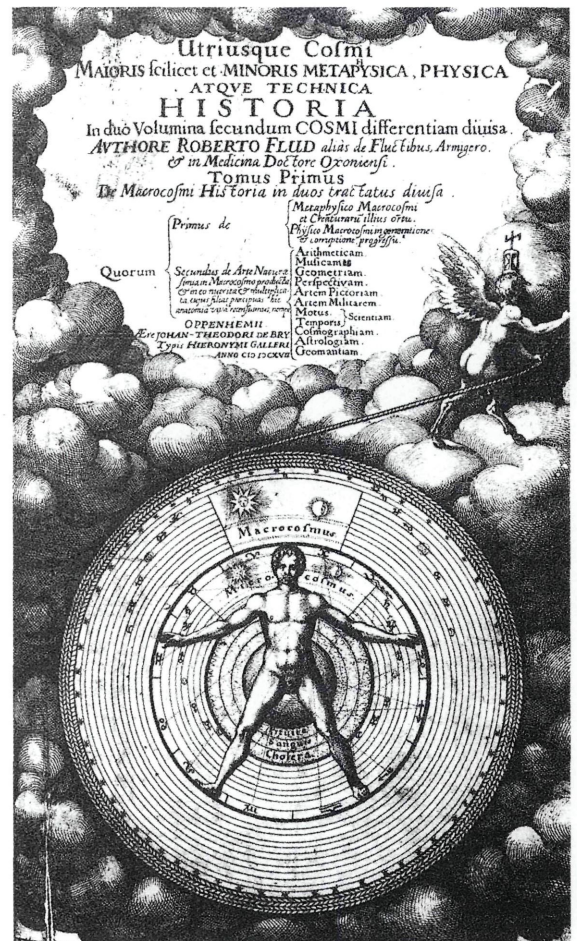
50. Πρόκειται για το ανώνυμο σύγγραμμα που αποδιδόταν στον Κικέρωνα, *Rhetorica ad Herennium*. Βλ. Harry Kaplan (επιμέλεια και μετάφραση), *Pseudo-Cicero, Ad C. Herenium de ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium)*, Loeb Classical Library, Λονδίνο, Χέινεμαν και Καίμπριτζ Μασ., Harvard University Press, 1954.

ενός μηχανισμού συνειρμών και αλληλουχιών που θα βοηθούσε τον κάτοχό της ή τον μυημένο επισκέπτη να «διαβάσει» το μεγάλο βιβλίο της φύσης, της ιστορίας, ή του πολιτισμού. Η αναλογική αυτή μεθοδολογία είναι στην ουσία της κοσμογραφική: αντιμετωπίζει τα αντικείμενα που συσσωρεύονται στις συλλογές ως «δραστικές εικόνες», *semioophores* όπως τα αποκαλεί ο Krzysztof Pomian, που ενεργοποιούσαν στη σκέψη μια αναγνωρίσιμη αναπαράσταση του συνόλου των δεδομένων και των ενεργειών που εγγράφονται στο φυσικό περιβάλλον, ανθρωπίνων, φυσικών αλλά και μεταφυσικών.

Η τάση προς μια συνολική θεώρηση του κόσμου, του παρόντος και του παρελθόντος του, και κοντά σε αυτά του μικρόκοσμου και του μετάκοσμου, κυριαρχεί σταδιακά κατά τον φθίνοντα 16ο αιώνα και τον αρχόμενο 17ο. Η κοσμογραφική διάθεση της ολικής και εποπτικής ανασυγκρότησης των δεδομένων θα επεκταθεί στα βασικά ταξινομικά συστήματα που κληροδότησε ο Μεσαίωνας στους Νέους Χρόνους, τη γεωγραφία, την ιστορία,⁵⁰ την αστρολογία και τη «φυσική φιλοσοφία», αυτή την ενδιαφέρουσα σύμφυση ιατρικής και φυσικής ιστορίας, πράγμα που δικαιολογεί τα εκ πρώτης όψεως εκκεντρικά ξεστρατίσματα του συλλεκτισμού προς πάσα κατεύθυνση, επίγεια, υπόγεια και υπέργεια.

Αρχαιότητες, έργα τέχνης και φυσικά αντικείμενα συνδυάζονται με εκείνα του ανθρώπινου οργανισμού, που δημοσιεύει η επίσης ανθούσα ανατομική έρευνα (εικ. 20). Αλληλουχίες, επιδράσεις και συσχετισμοί εντοπίζονται ή εφευρίσκονται, μελετούνται οι σχέσεις που διέπουν τον κόσμο και την ιστορία του, συνήθως εμπνευσμένες από την αστρολογική μεθοδολογία.

Μέσα από τις αναγεννησιακές συλλογές εκφράζεται το κοσμογραφικό και οικουμενικό όραμα της

Εικ. 20
Σελίδα τίτλου του βιβλίου *Utriusque Cosmi*, Robert Fludd, 1618. Ο μικρόκοσμος του ανθρώπινου οργανισμού τοποθετείται στο κέντρο του σύμπαντος.

αναγεννησιακής νεωτερικότητας. Η κοσμογραφική εφαρμογή, μέσα από τον συνδυασμό της αστρονομίας, της ιστορίας, της γεωγραφίας και της ιατρικής, πρότεινε ένα σύνθετο ταξινομικό σύστημα του συνόλου των γνώσεων, που επέτρεπε την ένταξη των εμπειρικών δεδομένων σε ένα γενικό ερμηνευτικό σχήμα, το οποίο, ας σημειωθεί, προσπαθεί να συμφιλιωθεί με τη θεολογική θεώρηση των πραγμάτων (εικ. 21). Ο Franc Lestringant διαπιστώνει το τέλος της κοσμογραφίας στην ύστερη Αναγέννηση. Ο δια-

50. Για την επίδραση της κοσμογραφικής μεθοδολογίας στην ιστοριογραφία του 16ου αιώνα, βλ. Ann Blair, «*The Theater of Nature*»: Jean Bodin and Renaissance Science, Πρίνστον, Νέο Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1996.

Εικ. 21

Antonio Saliba, Κοσμογραφική αναπαράσταση του σύμπαντος, 1582. Στο κέντρο εικονίζεται το εσωτερικό της γης και η κόλαση ενώ ακολουθούν ενέα διαδοχικές ζώνες. Η γήινη επιφάνεια βρίσκεται στην πέμπτη ζώνη, στην έκτη η ατμόσφαιρα, στην έβδομη οι τάξεις των αγγέλων, στην όγδοη οι αστερισμοί και στην ένατη το πυρ το εξώτερον.

χωρισμός αστρονομίας και γεωγραφίας, η ολοένα αυξανόμενη απόκλιση ανάμεσα στη λόγια και την εμπειρική παράδοση και η σύγκρουση ανάμεσα στην αυτοψία και τις θεολογικές παραδόσεις, είναι οι κύριοι λόγοι της κρίσης. «Θα χρειαστούν όλες οι προσπάθειες του Sebastian Münster και του Richard Hakluyt, που δρουν στο πλαίσιο της γερμανικής και της αγγλικανικής μεταρρύθμισης, οι προσπάθειες του Mercator και του Hondius, στις Κάτω Χώρες της καθολικής ανάκτησης, για να εκχριστιανισθεί η επι-

στήμη αυτή που διδάσκει μια υπερβολική εμπιστοσύνη στον άνθρωπο.⁵¹

Οι συλλογές είναι αναπαραστάσεις της Δημιουργίας και για τον λόγο αυτό χρησιμοποιείται ευρύτατα ο όρος ή η αλληγορία του «συλλέκτη-δημιουργού», του διανοητή που «κτίζει», ψηφίδα με ψηφίδα, την εικόνα των πραγμάτων. Εξάλλου ο συλλέκτης υπάρχει πριν από τη συλλογή, όπως ο Θεός υπάρχει πριν από τον κόσμο. Οι εγκυκλοπαιδικές συλλογές πανσοφίας της ύστερης Αναγέννησης εκφράζουν τη διά-

51. Frank Lestringant, «Le Déclin d'un savoir: la Crise de la Cosmographie à la fin de la Renaissance», *Écrire le Monde à la Renaissance. Quinze Études sur Rabelais, Postel, Bodin et la Littérature Géographique*, Paradigme, 1993, σ. 319-340.

Kircheriana Domus aetnae artis, thesaurum
 Pac sui visu alibi certasse pulch datum.
 AMSTELÆDAMI.
 Ex officina Janfonio-Waſſerbergiana Anno MDCCLXXVIII.

Εικ. 22

Το κοσμογραφικό μουσείο του Ιησουΐτη Athanasius Kircher, 1678.

θεση αποκρυπτογράφησης της λογικής δομής του υλικού κόσμου, διάθεση που μαρτυρά για τη στροφή προς τον υλισμό και συνδέεται με την αναβίωση και τη διάδοση των αλχημιστικών ενασχολήσεων στην Ευρώπη κατά τον 15ο και 16ο αιώνα. Η πλήρης σημασία των συλλογών πρέπει να αναζητηθεί και στις

«σκοτεινές» όψεις της Αναγέννησης, το ενδιαφέρον για τις τεχνίτες γλώσσες, την αλχημεία, τη μαγεία, την κάβαλα. Τα παραδείγματα συλλεκτών αλχημιστών είναι πολλά κι ανάμεσά τους ξεχωρίζουν αναμφισβήτητα οι μορφές του αυτοκράτορα της Αυστροουγγαρίας Ροδόλφου Β΄ και του Φραγκίσκου Μέδικου, Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης.

Το οικουμενικό και κοσμογραφικό πρότυπο της Αναγέννησης διαπερνά το σύνολο της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής της εποχής. Η πλέον ολοκληρωμένη εκδήλωσή του βρίσκεται στη σύλληψη των *Θεάτρων του Κόσμου*, που προτάθηκαν κατά κόρον στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα.⁵² Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα παραλλαγή των εγκυκλοπαιδικών συλλογών πανσοφίας σε φιλόδοξα ταξινομικά συστήματα που έτειναν πλέον να περιλάβουν όλα τα τότε γνωστά δεδομένα που αφορούσαν στα πράγματα του ουρανού, της φύσης, της ιστορίας και του ανθρώπου. Η βασική κατάταξη στα μνημονικά αυτά θέατρα ήταν κοσμολογική (βασισμένη στα τέσσερα στοιχεία) ή αστρολογική (ακολουθούσε την τάξη και τις ιδιότητες των ζωδίων και των εξαρτημένων από αυτά κλιματικών ζωνών). Οι απόπειρες αυτές έμειναν τις περισσότερες φορές στα χαρτιά, στο στάδιο της ιδιοφυούς και καταχρηστικής πρότασης. Ωστόσο δεν έλειψαν και ορισμένες πραγματοποιήσεις, όπου μπορεί κανείς να υπολογίσει την εμβέλεια του εγχειρήματος. Η πίστη της Αναγέννησης στη μαθηματικά ελεγχόμενη δομή του κόσμου, στην παντοδυναμία των αριθμών, έστω κι αν αυτή εμπνέεται από τ' άστρα, είναι γενικευμένη και καθοριστική. Ο ελισαβετιανός ποιητής John Donne συνόψισε με σαρκασμό την ατμόσφαιρα:⁵³

52. Για τα Θέατρα του Κόσμου βλ. την κλασική μελέτη της Frances Yates, *The Theater of the World*, όπ.π., καθώς και την πρόσφατη εργασία της Ann Blair, *The Theater of Nature...*, όπ.π..

53. John Donne, «An Anatomy of the World» (1611), *Poetical Works*, επιμέλεια J. L. Grierson, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1971, σ. 215-216.

...Από παράλληλους κι από
Μεσημβρινούς πλέξαμε δίχτυ

Και το πετάξαμε στους ουραμούς,
που γίνανε δικοί μας.

.....

Και τώρα κυβερνάμε τις τροχιές
των άστρων

Που υπάκουα ακολουθούν τους
ορισμούς μας...

Η καθολική αντιμεταρρύθμιση θα εξαγνίσει την
κοσμογραφία από τη «μαγική της πλευρά». Ο ιησούι-
της Athanasius Kirscher θα κατασκευάσει στη Ρώμη

ένα κοσμογραφικό μουσείο και θα εκδώσει μία
σειρά ιδιότυπων εικονογραφημένων καταλόγων των
συλλογών του, που περιγράφουν τον γήινο και τον
υπόγειο κόσμο.⁵⁴ Η θεματική και η εικονογραφία
του Kirscher είναι εξίσου υποβλητική-βρισκόμαστε
πάντοτε στο κέντρο του θαυμαστού μας κόσμου (εικ.
22). Ωστόσο η μαγεία έχει χαθεί, μαζί με τις απόκρυ-
φες και νεοπλατωνικές παραδόσεις και τις πρόωρες
υλιστικές τάσεις που εμπεριέχουν. Ο ορθός λόγος
και οι επισήμες της Φύσης κερδίζουν ολοένα και
περισσότερο έδαφος ενώ, από τα τέλη του 17ου
αιώνα και μετά, ο εγκυκλοπαιδισμός περνά πλέον
στην ώριμη φάση του, στον Διαφωτισμό.

54. Βλ. Maristella Casciato, Maria Grazia Ianniello, Maria Vitale (επ.), *Encicloidismo in Roma Barocca. Athanasius Kirscher e il Museo del Collegio Romano tra Wunderkammer e museo scientifico*, Βενετία, Marsilio, 1986.